

טובה גמליאל ונתן שיפריס (עורכים). ילדים של הלב: היבטים חדשים בחקר פרשת ילדי תימן. 2019. רסלינג. 729 עמודים

חדוה אייל*

הספר "ילדים של הלב" בעריכת טובה גמליאל ונתן שיפריס הוא ציון דרך חשוב בכתיבה על פרשת ילדי תימן, המזרח והבלקן, פרשה שבמשך תקופה ארוכה לא מצאה את דרכה אל ליבת הדיון האקדמי והחברתי ואף לא אל הדיון המדינתי, שמפגין הימנעות מהכרה מלאה בפרשה. הספר הוא אסופה המכנסת יחד 14 מאמרים של חוקרים וחוקרות ממגוון דיסציפלינות – היסטוריה, סוציולוגיה ומשפט – אשר פורשים יריעה מקיפה של גישות לחקר הפרשה. זהו סיפורן של משפחות הילדים וזהו גם סיפורם של מטפלות ומטפלים, של צוותים רפואיים ושל מדינת ישראל, על ההיסטוריה והאתוס הלאומי שהיא מייחסת לעצמה. האסופה נועדה, בראש ובראשונה, לרכז את הכתיבה המדעית שעסקה עד כה בפרשה. כריכת המאמרים יחדיו מציעה גם התבוננות על זירת המחקר ועל יחסה לפרשה. טובה גמליאל, העורכת השותפה בספר, שואלת בפתח ההקדמה (עמ' 10): "האם ראויה פרשת ילדי תימן הנעדרים להתייחסותם של אינטלקטואלים ישראלים? [...] היש מקום לאינטלקטואליזציה של הפרשה?" השאלות הללו מעלות מייד אי-נוחות ותהייה על עצם הצבת הספק בדבר נחיצות המחקר בפרשה. גמליאל מובילה אותנו בנתיב שנועד לגרום לנו להתקומם ולזעוק "ודאי שכן", ומשם היא ממשיכה לשאלות המהות לגבי האפשרות לסולידריות מצד אנשי דעת בחשיפת האמת. היא טוענת כי תפקידם ההיסטורי (כלשונה) של האינטלקטואלים הוא באתגר התיווך בין קורבנות הפרשה ובין הציבור והמדינה, ומדגישה שזו "קריאה בגרון נחר להרגיש את מצוקת העשוקים מבעלותם הטבעית" (עמ' 18). בכך היא מצטרפת לקריאתו של נתן שיפריס, שותפה לעריכת הספר, לחקור את הנושא, כתביעה מוסרית מול שתיקת אנשי הרוח בישראל.

פרשת ילדי תימן, המזרח והבלקן נושאת עימה אתגרים רבים. כחוקרות וכחוקרים עלינו לשאול מה כלי המחקר העומדים לרשותנו בבחינת המקרה ובניתוחו, ומה מידת המעורבות והזהירות שעלינו לנקוט בכתיבה על סיפוריהם של אנשים וארגונים המעורבים בפרשה. אם כן, זוהי איננה התבוננות על שדה המחקר בלבד אלא גם על החוקר והחוקרת. זוהי הפניית המבט אל החוקרים ואל האופן שבו הם מתייחסים לעדויות ולסיפורים שהם שומעים. כתיבה על פרשות ושערוריות היא כתיבה על קבוצה חברתית במשבר, על מצוקה וכאב. הכתיבה על פרשת ילדי תימן, הבלקן והמזרח עוסקת בסיפור של אימהות, אבות, משפחות, וכמוה כנגיעה בבשר החשוף שהשנים לא כיסוהו בעור. לכן מערך מחקר על פרשה מסוג זה מחייב התייחסות חומלת והתבוננות דרך עיני "העשוקים מילדיהם".

הספר מחולק לשלושה שערים המעגנים את הפרשה תחת מושגי זמן ומקום: בשער הראשון מובא מסגור הזמן – תיקוף של זמן תחילת הפרשה, בהדגשת ההיסטוריה של

* ד"ר חדוה אייל, התוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

עליית יהודי תימן והיחס החברתי והמדינתי לפרשה לאורך השנים. השער השני, שכותרתו "מעבריות", עוסק במרחב ובתנועה, בוחן את האופן שבו הכוח מעצב את מרחבי ההגירה ואת הזהות החברתית ומתייחס להיעדר הכוח מול חוויית האובדן. השער השלישי, "לימבר", מתאר כרוניקה של ועדות בדיקה וחקירה ממסדיות ושל האופנים שבהם שדות שונים – משפטיים, פוליטיים, חברתיים ותקשורתיים – מתעצבים בעקבותיהן. הקריאה במאמרים ממחישה כיצד מצד אחד פועלים כוחות המנתקים את הפרשה מאחיזה בזמן ובמקום, ומצד שני פועלים כוחות הנאבקים לעיגונה מחדש. הספר נחתם באפילוג דיאלוגי שאיגד יוסף ויילר, ובמרכזו שאלות והתבוננות רפלקטיבית שהופנו אל המחברים והמחברות. זהו המשך טבעי למהלך שהוכרו בתחילת הספר לגבי כלי המחקר והגישה המתבקשת במחקר מסוג זה.

המאמרים שוטחים בפנינו מגוון תחומי ידע על מרחבי החיים של יהדות תימן ביישוב ועם קום המדינה. המאמר של בת-ציון עראקי-קלורמן עוסק ביחס הפטרוני של היישוב כלפי יהודי תימן, שנתפסו בעיני הראשונים כנחותים. אסתר מאיר-גליצנשטיין שוטחת במאמרה את תולדות ההגירה הגדולה מתימן, תחלואי מסע העלייה ומצבם הבריאותי הקשה. לטענתה, מצבם הבריאותי של הילדים מספק הסבר חלקי בלבד להיעלמותם, משום שזו לא התרחשה בסמוך למועד העלייה אלא חודשיים לאחר מכן. מאיר-גליצנשטיין כורכת את היעלמותם בסיפור מחנות העולים והמעברות. דפנה הירש וסמדר שרון ממקדות את הדיון בתפיסת האם המזרחית כבעלת גישה חינוכית ובריאותית לקויה, ומכאן ההצדקה להרחקת הילדים מהוריהם והקמת המפעל הלאומי "קורת גג". אסתר הרצוג בוחנת את מדיניות הרווחה וחוק האימוץ כמנגנונים להרחקה בכפייה של הילדים. מאמרים אלו מציגים נימוקים ושיחים בזירת הפיריון והאימהות הקשורים בעבותות לשיח ההיסטורי שלא ניתק מהשיח העכשווי על עוני, אתניות, כלכלה וריבונות (אייל, 2009; השש, 2004). רות אמיר מוסיפה את הזווית הבינלאומית ההשוואתית וסוקרת הרחקה בכפייה של ילדים מקבוצות מודרות דתית, גזעית, אתנית ולאומית.

חלק אחר של המאמרים מתמקד בוועדות החקירה ובמחאה הציבורית. המאמרים של בועז סנג'ר, סיגל עוזרי-רויטנברג ומנשה ענזי פורשים את הסיבות שהובילו להקמת הוועדות ואת התנהלותן הידועה מראש. נתן שיפריס משרטט עבורנו את הנתיב המורכב של היעלמות הילדים. שוש מדמוני-גרבר מתארת כיצד שיתוף הפעולה שבין המדינה לתקשורת היה גורם משתיק לפרשה וערער את אמינות המשפחות התימניות, ומאמרה של שושי זייד מתאר את אירועי יהוד. מנגד, מעניין לקרוא את מאמרם של נסים ליאון ואורי כהן, המתארים את השינוי שחל במעמד הפרשה בשיח החברי-פוליטי וקושרים זאת לעלייתו של מעמד הביניים המזרחי.

דב לויטן מראה במאמרו כיצד כבר בשנות החמישים הוגשו תלונות במשטרה ובמשרד הבריאות על היעלמות ילדים. הוא מתאר בהרחבה את מאמצי המשפחות לאיתור ילדיהן בזירות מוסדיות שונות, אך למרות זאת הפרשנות המתלווה לתיאורים אלו מציגה את המשפחות כפסיביות ומשרטטת אותן כמי שהתקשו עם ה"מעבר" לעולם המודרני והשלימו עם מות הילדים (עמ' 439). קשה להבין את הפער המתגלע בין המסמכים הארכיוניים שמציג החוקר ובין הפרשנות שהוא מעניק להם. מאמר זה משקף בחדות את הגישה שרווחה במחקר כלפי יהדות תימן, והוא מהווה עדות לתפיסה ההיסטורית

האוריינטליסטית שעיצבה את הפרשה. המאמר חריג בנוף האסופה ומצביע על מחויבות העורכים להכיל שיח חוקרים רחב, בבחינת נאה דורש נאה מקיים. האסופה תורמת לקביעת סדר יום מחקרי וחברתי של הפרשה, ומכאן חשיבותה הגדולה. בה בעת היא מסמנת את המעבר מהתעסקות בשאלה אם היה או לא היה אל חקר האופנים שבהם פרשה זו התרחשה ואל השפעתה על החברה הישראלית כיום. הספר הוא עדות ותזכורת לא רק לעשייה המחקרית אלא גם לאחריות המוטלת על מוסדות המדינה, ומשרד הבריאות במרכזם, לערוך תהליך של הכרה ופיוס.

מקורות

אייל, חדוה. (2009). דפו פרורה: אמצעי למניעת הריון הניתן באמצעות זריקה - על מדיניות השימוש בקרב נשות הקהילה האתיופית בישראל. אשה לאשה - מרכז פמיניסטי חיפה.

השש, יאלי. (2004). כמה ילדים זה שמחה: מדיניות ילודה בישראל 1962-1974 [חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה].